

Türkiye'de Özelleştirme Sonrası Tütün Üreticilerinin Sosyo-Ekonomik Değişimleri

Necmettin TEKDEMİR¹ Özdal KÖKSAL² İlkay DELLAL¹¹Tarım ve Orman Bakanlığı, Ankara, Türkiye²Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Ankara, Türkiye

Öz: Bu araştırmanın amacı, TEKEL'in özelleştirilmesinden sonra yazılı sözleşme ile tütün üretimine devam eden ve tütün üretiminden vazgeçip alternatif ürünlere yönelen üreticilerin sosyal ve ekonomik yapılarındaki değişimleri belirlemektir. Araştırma kapsamında, tütün üretiminin yoğun olduğu Adıyaman, Manisa ve Samsun illerinde basit ve tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen toplam 276 üreticiyle anket çalışması uygulanmıştır. Anket çalışması Mayıs-Kasım 2018 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Üreticilerin karşılaştıkları sosyal ve ekonomik değişiklikleri analiz etmek için Veri Madenciliği yöntemlerinden CHAID Algoritması kullanılmıştır. Bu yöntemde bağımlı değişken olarak tütün yetiştiriciliği yapıp yapmama durumu, bağımsız değişkenler olarak ise bireysel özellikler, işletme özellikleri ve bilgi kaynakları ele alınmıştır. Sonuçlara göre, tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin büyük bir kısmının TEKEL'in özelleştirilmesinden sonra üretimi bıraktığı belirlenmiştir: Adıyaman'da %81.2, Manisa'da %86.7 ve Samsun'da %77.3. Manisa ve Samsun'da tütün üretimine devam eden üreticilerin, üretimi bırakanlara göre daha düşük ve yetersiz gelire sahip oldukları, tarım dışı gelirlerinin daha az olduğu, daha yaşlı oldukları ve yabancı iş gücüne daha fazla ihtiyaç duydukları tespit edilmiştir. Tütün üreticileri ve sektörde çalışanların desteklenmesi amacıyla, ulusal bir tütün politikası oluşturup Tütün Fonu veya benzeri bir uygulamayı yeniden hayata geçirilmesi gerekir.

Anahtar kelimeler: Tütün, Alternatif Ürün, Davranış Değişikliği, CHAID**Socio-Economic Changes of Tobacco Producers After Privatization in Türkiye**

Abstract: The aim of this study is to determine the changes in the social and economic structures of producers who continued tobacco production with written contracts after the privatization of TEKEL and those who quit tobacco production and turned to alternative products. Within the scope of the research, a survey was conducted with a total of 276 producers selected by simple and stratified random sampling methods in the provinces of Adıyaman, Manisa, and Samsun, where tobacco production is intensive. The survey was carried out between May and November 2018. The CHAID Algorithm, one of the Data Mining methods, was used to analyze the social and economic changes faced by the producers. In this method, the dependent variable is whether or not tobacco cultivation is performed, and the independent variables are individual characteristics, farm features, and information sources. According to the results, it was determined that a large proportion of producers who quit tobacco production did so after the privatization of TEKEL %81.2 in Adıyaman, %86.7 in Manisa, and %77.3 in Samsun. It was found that producers who continued tobacco production in Manisa and Samsun had lower and insufficient incomes compared to those who quit, had less non-agricultural income, were older, and required more foreign labor. In order to support tobacco producers and sector employees, it is necessary to establish a national tobacco policy and reinstate the Tobacco Fund or a similar mechanism.

Keywords: Tobacco, Alternative Product, Behavioral Change, CHAID**GİRİŞ**

Tütün, dünya genelinde yaklaşık 130 ülkede üretilen ve ekonomik değeri yüksek bir tarım ürünüdür. Üretim alanları ve tütün tipleri, toprak yapısı, sulama imkânları, iklim ve çevre koşullarına bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Türkiye'de tütün üretimi, kullanımı ve ticareti Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Tütün, 1601-1605 yılları arasında İngiliz ve Venedik gemicileri aracılığıyla İstanbul'a getirilmiş ve 1678 yılında vergiye tabi tutulmaya başlanmıştır (Ceylan, 1995). 19. yüzyılda tütünle ilgili kanuni düzenlemeler yapılmış, tütün gümrükleri kurulmuş ve 1862'de tütün inhisar idaresi kabul edilmiştir.

1872 yılında Devlet İnhisarı kurulmuş, 1883'te Fransız Reji Şirketi tütün inhisarının işletme hakkını almış ve bu hak 1923'e kadar sürmüştür. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, 1925'te "Devlet Tütün İnhisarı Kanunu" çıkarılmış ve 1930'da 1701 sayılı kanunla tütün tekelinin kuruluşu gerçekleşmiştir. Böylece tütün, tuz ve alkollü içkiler tekelleri devlet kontrolü

altında birleştirilmiş ve TEKEL adı altında kurumsallaşma başlamıştır. 1980'li yıllarda hız kazanan serbest piyasa ekonomisi uygulamaları, tarım sektörü de dahil olmak üzere birçok sektörü etkilemiştir. Bu süreçte, 2001 yılında TEKEL özelleştirme kapsamına alınmış ve 2002'de çıkarılan 4733 sayılı Kanun ile tütün sektöründe yeni bir dönem başlamıştır. Bu kanunla TEKEL'in özelleştirilmesinin önündeki hukuki engeller kaldırılmış, destekleme alımlarına son verilmiş ve Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu (TAPDK) kurulmuştur. Kanunun gerekçesinde, sektörün verimliliğinin artırılması, serbest rekabetin tesisi ve sermayenin tabana yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.

***Sorumlu Yazar:** okoksal@ankara.edu.tr

Bu çalışma Necmettin Tekdemir'in doktora tezinin verilerine dayanmaktadır.

Geliş Tarihi: 9 Ekim 2024**Kabul Tarihi:** 18 Aralık 2024

Türkiye'de sözleşmeli üretim kapsamında tütün üretimi, altı coğrafi bölgede, 22 ilde ve 1,685 köy/mahallede gerçekleştirilmektedir. 2020 yılında 43,907 üretici, 817,279 dekar alanda 65,406 ton tütün üretmiş ve yaklaşık 1.5 milyar TL gelir elde etmiştir. 2021 yılında Türkiye'nin tütün ihracat geliri yaklaşık 258 milyon dolar iken, ithalatı 510 milyon dolar olmuştur. Tütün sanayi, 2022 itibarıyla 21 binden fazla kişiye doğrudan, 223,000 tütün mamulü ve alkollü içki satıcısına ise dolaylı istihdam sağlamaktadır (Anonim, 2022a; Anonim, 2022b).

Son yıllarda tütün ürünlerinin kullanımının kısıtlanmasına yönelik kanuni düzenlemeler, Dünya Sağlık Örgütü'nün Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi kapsamında uluslararası bir boyut kazanmıştır. Türkiye, 28 Nisan 2004 tarihinde bu sözleşmeyi imzalayarak taraf olmuştur. Tütün sektörü, 2000'li yıllarda 400 bin ailenin, günümüzde ise yaklaşık 50 bin ailenin geçim kaynağı olmasıyla Türkiye için önemli bir yere sahiptir. Ülkenin dış ticaretinde zaman zaman önemli bir rol oynayan tütün sektörü, on binlerce çalışana istihdam sağlamaktadır. Ayrıca, tütün mamullerinden alınan Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) gelirlerinin toplam ÖTV gelirleri içindeki payı 2003'te %20 iken, 2021'de %33'e ulaşmıştır. Bu veriler, tütün sektörünün ülke ekonomisine ve kamu maliyesine sağladığı katkının büyüklüğünü göstermektedir (Anonim, 2022a).

Türkiye'de tütün üretimi ve piyasasına ilişkin araştırmalar 1980'lerden 2020'lere kadar uzamaktadır. Bu çalışmalar, tütün politikalarının gelişimi, üretim alanlarının sınırlandırılması, destekleme fiyatları, AB uyum süreci, özelleştirmenin etkileri ve alternatif tarımsal faaliyetler gibi konuları ele almıştır (Ağmaz, 1981; Işıklı ve ark., 1981; Semerci, 1994; Ceylan, 1995; Sapan, 1997; Güler, 1999; Özerin ve Işın, 1999; Gümüş ve Güler, 2000; Gümüş, 2001; Gümüş, 2003; Koçtürk ve Cebeci, 2003; Baş, 2004; Doğan, 2004; Ataseven, 2005; Gül, ve ark., 2009; Gümüş, 2009; Alıcı, 2010; Karadağ, 2010; Kavak, 2010; Özdemir, 2010; Aytaç, 2011; Orman, 2011; Uznay, 2013; Yılmaz, 2019). Araştırmalar, tütün sektöründeki dönüşümlerin üreticiler üzerindeki etkilerini, üretim planlamasının önemini ve piyasada yaşanan sorunlara yönelik çözüm önerilerini incelemiştir. Yapılan saha araştırmaları genellikle tütün sektöründe yaşanan liberalleşme ve özelleştirme süreçlerinin üreticiler üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulayarak, alternatif politikaların ve üretim modellerinin geliştirilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur.

Bu araştırmada, tütün sektöründeki politik ve ekonomik değişimlerin üreticiler üzerindeki etkilerini ortaya koyarak, sektöre ve politikacılara yol gösterici olmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ve ulusal tütün kontrol programları çerçevesinde, tütün üretiminden vazgeçen üreticilere

yönelik sürdürülebilir politikaların geliştirilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın amaçlarına ulaşmak için öncelikle ilgili literatür incelenmiş ve gerekli verilerin elde edilmesi için izlenecek yöntemler belirlenmiştir. Temel istatistiksel verilerin derlenmesinde TAPDK ve TÜİK verilerinden faydalanılmıştır. Türkiye'de 2014 ürün yılında tütün üretimi altı bölgede gerçekleştirilmiştir. Bu bölgeler ve üretim payları şöyledir: Ege Bölgesi: %69.25 (Afyonkarahisar, Aydın, Denizli, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla, Uşak), Karadeniz Bölgesi: %17.04 (Amasya, Samsun, Tokat), Güneydoğu Anadolu Bölgesi: %6.01 (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Siirt), Marmara Bölgesi: %3.86 (Balıkesir, Bursa, Çanakkale), Akdeniz Bölgesi: %3.57 (Hatay), Doğu Anadolu Bölgesi: %0.27 (Bitlis, Muş) (Anonim, 2015).

Araştırmada popülasyon belirlenirken, 2014 yılında Tütün Ticaret Yetki Belgesi (TTYB) sahibi gerçek ve tüzel kişilerin yazılı sözleşme ile satın aldığı tütünlere ait veriler kullanılmıştır. Sözleşme dışı üretim kapsam dışı bırakılmıştır. Araştırma alanı olarak belirlenen Manisa, Adıyaman ve Samsun illerindeki tütün üreten üreticilerin oranı, toplam tütün üreten üreticilerin %49.7'sidir. Böylece 3 ilde toplam 32.369 tütün işletmesi araştırmanın popülasyonunu oluşturmaktadır.

Basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak araştırma kapsamında görüşme yapılacak tütün üreticilerinin seçimi gerçekleştirilmiştir. Örneğe girecek olan işletmelerin belirlenmesinde popülasyonun normal dağılım göstermesinden dolayı (Kolmogorov-Smirnov normallik testi -2,5 ile 2,5 değeri arasında, Asymptotic Significance > 0,10) anket yapılacak olan tütün üreticileri, basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir (Alpar, 2011).

Basit tesadüfi örnekleme formülü; $n = \frac{N \cdot \sigma^2}{(N-1) \cdot D^2 + \sigma^2}$

Basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak, %90 güven aralığı ve %10 hata payı ile anket yapılacak üretici sayısı 134 olarak hesaplanmıştır. Anketler, il ve ilçelere ağırlıklı ortalamalara göre dağıtılmıştır.

Ayrıca, aynı il, ilçe ve köylerde daha önce tütün üretimi yapmış ancak şu anda yapmayan üreticiler de araştırmaya dahil edilmiştir. Bu üreticilere ait bilgiler Ziraat Odaları ve ilgili Tarım ve Orman İl/ilçe Müdürlüklerinden temin edilmiştir.

Tütün üretimi yapmayan üreticilerin toplam sayısı 37,258 olup, popülasyonun normal dağılım göstermediğinden (Kolmogorov-Smirnov normallik testi -4,8, Asymptotic Significance > 0,10) örnek hacmin belirlenmesinde "Tabakalı Örnekleme Yöntemi" kullanılmıştır (Çiçek ve Erkan, 1996; Alpar, 2011).

$$n = \frac{(\sum (Nh * Sh))^2}{N^2 D^2 + (\sum (Nh * (Sh)^2)}$$

Hesaplama değerleri

1. Tabaka	1-25 da	27 anket
2. Tabaka	26-50 da	20 anket
3. Tabaka	51-100 da	28 anket
4. Tabaka	> 100 da	67 anket

%95 güven aralığı ve %5 hata payına göre, anket uygulanacak üretici sayısı 142 olarak belirlenmiştir.

Araştırmada veri madenciliği teknikleri kullanılmıştır. Veri madenciliği, büyük veri setlerinden gizli kalmış, değerli ve kullanılabilir bilgilerin çıkarılması işlemidir (Koyuncugil, 2004, Topuz ve ark., 2022). Bu teknikler iki ana kategoriye ayrılır: denetimli ve denetimsiz veri madenciliğidir. Hedeflenen sonucun belirli olmadığı veya belirsizliğin söz konusu olduğu durumlarda denetimsiz yöntemler kullanılırken, iyi tanımlanmış ve kesin bir hedef olduğunda denetimli yöntemler tercih edilir (Hastie ve ark., 2001, Özer ve ark., 2016). Bu araştırmada, denetimli veri madenciliği yöntemlerinden biri olan karar ağaçları ve özellikle CHAID Algoritması ile veriler analiz edilmiştir. Bu yöntemin seçilmesinin nedeni, araştırmada bağımlı değişkenin nominal (kategorik), bağımsız değişkenlerin ise sürekli, kategorik veya nominal kategorik nitelikte olmasıdır (Genç ve ark., 20202, Doğan 2003).

Tütün üretimi yapan ve yapmayan üreticilerin davranışsal tutumlarının incelenmesi aşamasında parametrik olmayan yöntemlerden biri olan CHAID Karar Ağacı çeşitli sosyo-ekonomik faktörler için değerlendirilmiştir. Üreticilerin tütün üretim durumları bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise bağımlı değişken sabit tutularak farklı kombinasyonlar ve senaryolarda analiz edilmiştir. Bağımsız değişkenler ve tanımlayıcı istatistikler;

- * üretici birliği kurularsa üye olma durumu (1- Evet, 2- Hayır),
- * üreticilerin yaşadığı il, (1- Adıyaman, 2- Manisa, 3- Samsun),
- * tütün yetiştiriciliğinden ya da diğer ürünlerden elde edilen gelirin yeterlilik durumu (1- Yeterli değil, 2- Yeterli),
- * hane halkının köy içindeki gelir durumu (1- Düşük gelirli; yüksek gelirli, 2- Orta gelirli),
- * üreticilerin yaş durumu (1- <=57, 2- >57),
- * sosyal güvenlik sistemine kayıtlı olma durumu (1- Sosyal güvenliği olmayan; Bağ-Kur-tarım; Tarım sigortası, 2- Yeşil kart; SSK-işçi; Bağ-Kur-esnaf),
- * tarım dışı gelirin olma durumu (1- Evet, 2- Hayır),
- * yabancı işgücü kullanma durumu (1- Evet, 2- Hayır),
- * hayvancılık kayıt sistemine dahil olma durumu (1-Evet, 2- Hayır)
- * bir kooperatife üye olma durumu (1- Evet, 2- Hayır),
- * üreticilerin aile büyüklüğü durumu (1- 4; 6; 7; 3, 2- 5;),
- * üreticilerin hayvansal üretim durumu (1- Evet, 2- Hayır)

BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmının ana amacı, TEKEL'in özelleştirilme sürecinden sonra tütün üreticilerin sosyo-ekonomik durumlarında ne gibi değişikliklerin meydana geldiğini ortaya koymaktır.

Bireysel Özellikler

Üreticilerin yaşları 29 ile 85 arasında değişmekte olup, ortalama yaşları yaklaşık 52'dir. Tütün üretimi yapan üreticilerin ortalama yaşı 50.4, tütün üretimi yapmayanların ise 53.5 olarak tespit edilmiştir. Üreticilerin %57.2'si 46-60 yaş aralığındadır; bunu %23.6 ile 28-45 yaş aralığı ve %19.2 ile 61 yaş ve üstü takip etmektedir. 28-45 yaş aralığındaki üreticiler arasında, tütün üretimi yapanların oranı %27.6, tütün üretimi yapmayanların oranı ise %19.7'dir. Bu veriler, tütün üretimi yapanların genel olarak daha genç olduğunu göstermektedir. Tütün üretimi yapan üreticilerin yaklaşık %60'ının tarım dışı geliri bulunurken, tütün üretimi yapmayanlarda bu oran %83.1'e yükselmektedir. Bu durum, tütün üretimi yapmayan üreticilerin tarımsal faaliyetlerinin yanı sıra emeklilik, serbest meslek veya tarım dışı işlerde çalışarak ek gelir elde ettiklerini göstermektedir. Dolayısıyla, tütün üretimi yapanların tarım dışı gelir kaynakları, tütün üretimi yapmayanlara göre daha sınırlıdır. Ankete katılan üreticilerin hane halkı büyüklüğü ortalama 3.48 kişi olarak belirlenmiştir. Bu ortalama, tütün üretimi yapanlarda 3.56 kişi, tütün üretimi yapmayanlarda ise 3.4 kişi'dir. Gümüş'ün (2009) Bafra üretim merkezi üzerine yaptığı çalışmada hane halkı ortalaması 6 kişi olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise Bafra'da tütün üretimi yapanların hane halkı ortalaması 4.02 kişi olarak belirlenmiştir. Bu fark, tütün üretimi yapan ailelerin hane halkı sayısının azalmasına; aile üyelerinin tütün üretimi dışında başka işlere yönelmesine veya göç etmelerine işaret edebilir. Kendisini orta gelir grubunda gören üreticilerin %81.4'ü tütün üretimi yapanlardan, %73.9'u ise tütün üretimi yapmayanlardan oluşmaktadır. Yüksek gelir grubunda olduğunu belirtenlerin oranı, tütün üretimi yapmayanlarda %13.4, tütün üretimi yapanlarda ise %5.2'dir. Üreticilerin gelirlerinin yeterliliği incelendiğinde, geliri yeterli olanların %14.9'unu tütün üretimi yapanlar, %16.2'sini ise tütün üretimi yapmayanlar oluşturmaktadır. Tütün üretimi yapan üreticilerin sosyal güvencelerinin üretimi yapmayanlara göre daha az olduğu ve tütün üretimi yapan üreticilerin %83.6'sının ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %95.1'nin sosyal güvencesi bulunmaktadır. Tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretimi yapmayan üreticilere göre daha fazla kooperatif üyesi olduğu, tütün üretimi yapan üreticilerin %25.4'ünün, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %19'unun bir kooperatif üyesi oldukları belirlenmiştir.

İşletme Özellikleri

Araştırmaya katılan üreticilerin ortalama işletme büyüklüğü 36.42 dekar olarak belirlenmiştir. Tütün üretimi yapan üreticilerin ortalama işletme büyüklüğü 38.03 dekar iken, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ortalama işletme

büyüklüğü 34.79 dekar olarak tespit edilmiştir. Tütün üretimi yapan üreticilerin %51.5'i hayvancılıkla uğraşmaktadır. Buna karşılık, tütün üretimi yapmayan üreticilerde bu oran %38.7'dir. Tütün üretimi yapanların hayvansal üretime daha fazla yönelmesinin nedeni, sahip oldukları arazilerin büyüklüğünün yeterli olmaması veya kiralama yoluyla üretim yapmaları sonucu tütünden elde ettikleri gelirin yetersiz kalmasıdır. Bu nedenle, ek gelir sağlamak amacıyla hayvansal üretime yönelmişlerdir. Üreticilerin genel olarak %18.1'i aile işgücü dışında yabancı işgücü kullanmaktadır; %81.9'u ise yabancı işgücü çalıştırmamaktadır. Tütün üretimi yapan üreticiler arasında yabancı işgücü kullanımı, tütün üretimi yapmayanlara göre daha yüksektir. Tütün üretimi yapan üreticilerin %32,1'i yabancı işgücü kullanırken, tütün üretimi yapmayanlarda bu oran sadece %4,9'dur. Bu durum, tütün üretiminin daha fazla işgücü gerektirmesinden kaynaklanmaktadır.

Tütün Üretme/Üretmeme Nedenleri

Araştırma bölgesinde tütün üretiminden vazgeçen üreticilere, en son hangi yıl tütün ürettikleri sorulmuştur. Alınan yanıtlar doğrultusunda, tütün üretiminden vazgeçme sürecinin 1994 ürün yılı ile başladığı ve yıllar ilerledikçe bu sayının arttığı belirlenmiştir. TEKEL, 2009 ürün yılından itibaren tütün üretimi ve alım-satımından tamamen çekilmiştir. Bu nedenle, en son 2008 ürün yılında tütün üreten Adıyaman'dan 7 üretici ve Manisa'dan 1 üretici, 2009 yılında tütün üretimini bırakmıştır. Adıyaman ilinde 2009 yılı öncesinde sadece 8 üretici tütün üretiminden vazgeçmiştir. 2009 yılında bu sayı 7 üretici daha artmıştır. 2009-2017 yılları arasında 29 üretici daha tütün üretimini bırakmıştır. Manisa ilinde ilk olarak 2000 yılında 1 üretici üretimi bırakmıştır. 2001, 2002 ve 2005 yıllarında birer üretici daha vazgeçmiştir. 2006 yılında 6 üretici, 2009 yılında ise 1 üretici daha üretimi bırakmıştır. 2010 yılında 9 üretici, 2012-2017 yılları arasında ise 56 üretici tütün üretiminden vazgeçmiştir. Samsun ilinde ilk kez 2006 yılında 5 üretici üretimi bırakmıştır. 2010 yılında 6 üretici daha vazgeçmiştir. 2013-2017 yılları arasında 11 üretici tütün üretiminden ayrılmıştır. Tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin %21.1'i TEKEL özelleştirilmeden önce, %78.9'u ise özelleştirmeden sonra üretimi bırakmıştır. Adıyaman'da üretimi bırakanların %18.2'si özelleştirme öncesi, %81.8'i özelleştirme sonrası tütün üretiminden vazgeçmiştir. Manisa'da bu oranlar sırasıyla %13.3 ve %86.7'dir. Samsun'da üretimi bırakanların %22.7'si özelleştirme öncesi, %77.3'ü özelleştirme sonrası vazgeçmiştir. Üreticilerin üretimden vazgeçme nedenleri; %65.5'i tütünün iyi gelir getirmemesi, %14,8'i TEKEL'in özelleştirilmesi, %12,7'si yaşlanma, %4,2'si kendi arazisinin olmamasıdır. "TEKEL özelleştirilmemiş olsaydı tütün üretimine devam eder miydiniz?" sorusuna, bir üretici hariç %95'i "Evet, devam ederdim" yanıtını vermiştir. Bir üretici ise arazisi olmadığı için devam etmeyeceğini belirtmiştir.

"Belirttiğiniz nedenler ortadan kalksa tütün üretimine devam eder miydiniz?" sorusuna; Adıyaman'daki üreticilerin %59.1'i, Samsun'daki üreticilerin %31.8'i ve Manisa'daki üreticilerin %5.4'ü "Evet" yanıtını vermiştir. "Hayır, devam etmezdim" diyenlerin nedenleri ise; arazilerinin olmaması, yaşlarının ilerlemesi, tütün fiyatlarının düşük olması, çocuklarının evlenmesi, okula gitmesi veya işe girmesi nedeniyle işgücünün azalması ve pahalı hale gelmesi, tütün üretiminin zahmetli ve düşük getirili bir iş olması ve sigortalı bir iş buldukları için tütün üretimine dönmek istememeleridir.

Tütün üreten ve üretmeyen çiftçilerin davranışsal tutumları, çeşitli sosyo-ekonomik faktörler temelinde parametrik olmayan CHAID Karar Ağacı yöntemiyle analiz edilmiştir.

Analiz sonucunda sosyo-ekonomik özelliklere göre on bir adet düğüm oluşmuştur (Şekil 1). Tütün üretimi yapan çiftçilerin %59.8'i ve tütün üretimi yapmayanların %40.2'si, eğer bir üretici birliği kurulsaydı üye olacaklarını belirtmişlerdir. Adıyaman ilinde, birliğe üye olacağını söyleyen üreticilerin %34.1'i tütün üretimi yapmaktadır. Manisa ve Samsun illerinde ise bu oran %66.9'dur, yani birliğe katılmayı düşünenlerin büyük kısmı tütün üreticisidir. Bu illerde birliğe üye olmayı düşünen tütün üreticilerinin çoğunluğu (%63.8), tütünden elde ettikleri geliri yeterli bulmamaktadır. Bu durum, özellikle Samsun ve Manisa'da, tütünden yeterli gelir elde edemeyen üreticilerin bir üretici birliğine katılma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Ayrıca, Manisa ve Samsun'da tütün üretimine devam eden üreticilerin, tütün üretiminden vazgeçenlere göre daha düşük ve yetersiz gelire sahip oldukları tespit edilmiştir. Tütün üretimini bırakan üreticilerin büyük bir çoğunluğu (%75.9), illerinde bir üretici birliği kurulsaydı bile üye olmayacaklarını ifade etmişlerdir. Bu üreticilerin %74.5'i, kendilerini köy içinde orta gelir grubunda görmektedir. Kendini orta gelir grubunda tanımlayan ve tütün üretimini bırakan bu üreticilerin aynı zamanda hayvancılıkla da uğraşmadıkları belirlenmiştir.

Üreticilerin sosyo-ekonomik ve işletme özellikleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu özellikler arasında, üretici birliği kurulsaydı üye olma isteği, tarım dışı gelir durumu, bir kooperatife üye olma durumu ve işletmelerinde yabancı iş gücü (aile dışından çalışan) kullanma durumu yer almaktadır (Şekil 2). Analiz sonucunda toplam on iki düğüm oluşmuştur. İşletmelerinde yabancı iş gücü çalıştırmayan üreticilerin büyük çoğunluğunu (%59.7) tütün üretiminden vazgeçenler oluşturmaktadır. Bu üreticilerin %69.4'ünün tarım dışı gelirinin olduğu belirlenmiştir. Tarım dışı gelire sahip üreticilerin en yoğun olduğu il Manisa, ardından Adıyaman, en az ise Samsun'dur. Adıyaman ve Manisa illerinde tarım dışı gelire sahip üreticilerin çoğu tütün üretiminden vazgeçmişken, Samsun ilinde tarım dışı gelire sahip üreticilerin çoğunluğu tütün üretimine devam etmektedir.

Ayrıca, illerinde bir üretici birliği kurulması halinde üye olmayı düşünen üreticilerin daha az tarım dışı gelire sahip oldukları tespit edilmiştir. İşletmelerinde yabancı iş gücü kullanan üreticilerin büyük bir kısmı (%86) tütün üretimine devam eden üreticilerdir ve bunların %73.1'i bir kooperatife üyedir. Tütün üretiminden vazgeçmiş olup yabancı iş gücü kullanan üreticilerin ise hiçbirinin herhangi bir kooperatife üye olmadığı belirlenmiştir.

SONUÇ

Türkiye'nin "tütüncü ülke" kimliği, uzun vadede artan üretim kayıpları nedeniyle zayıflamakta ve dünya genelindeki önde gelen tütün üreticileri sıralamasında daha alt sıralara düşme riski taşımaktadır. Bu durumun başlıca nedenleri şunlardır: üretim modelindeki değişiklikler, genel olarak tarımsal üretimden uzaklaşma eğilimi, tütün üretiminin zorluğu

KAYNAKLAR

- Ağmaz A (1981) İzmir Kınık Bölgesinden Seçilmiş Bir Grup Tütün İşletmesinin Mevcut Organizasyonları ve Ekiliş Alanlarının Kısıtlanması Halinde Ortaya Çıkacak Yeni Organizasyonlar Üzerine Bir Araştırma. Doktora Tezi, Tütün Araştırma ve Eğitim Merkezi, Manisa.
- Alıcı S (2010) Tütün Tarımı ve Endüstrisine Serbest Piyasa Uygulamalarının Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Alpar R (2011) Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler. Detay Yayıncılık No:429. Ankara.
- Anonim, (2015). Bitkisel Üretim İstatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- Anonim (2022a) T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü, Merkezi ve Yönetim Bütçe İstatistikleri.
- Anonim, (2022b). Bitkisel Üretim İstatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- Ataseven, Y. (2005). AB ve Türkiye’de Tütüne Yönelik Politikalar Karşılaştırmalı Bir Analiz. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Aytaş H A (2011) Türkiye’de Tütün Piyasasının Oluşumu, Gelişimi ve Küresel Dönemde Dönüşümü. Yüksek Lisans Tezi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara.
- Baş K (2004) Muş İli Tütün Ekicilerinin Yeni Tütün Yasası (4733 Sayılı Yasa)’nın Uygulanmasına İlişkin Sorunları ve Çözüm Önerileri. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Ceylan C (1995) Türkiye’de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çiçek A, Erkan O (1996) Tarım Ekonomisinde Araştırma ve Örneklem Yöntemleri, G.O.P. Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını. Tokat

nedeniyle genç nüfusun bu sektörden uzaklaşması, kaliteli tütün yetiştirilen alanların ege Bölgesi’nde bağ ve zeytin, Karadeniz Bölgesi’nde ise fındık gibi çok yıllık bitkilere ayrılması sayılabilir. Ancak en önemli etken, tütün fiyatlarının üreticiler için cazip bulunmamasıdır.

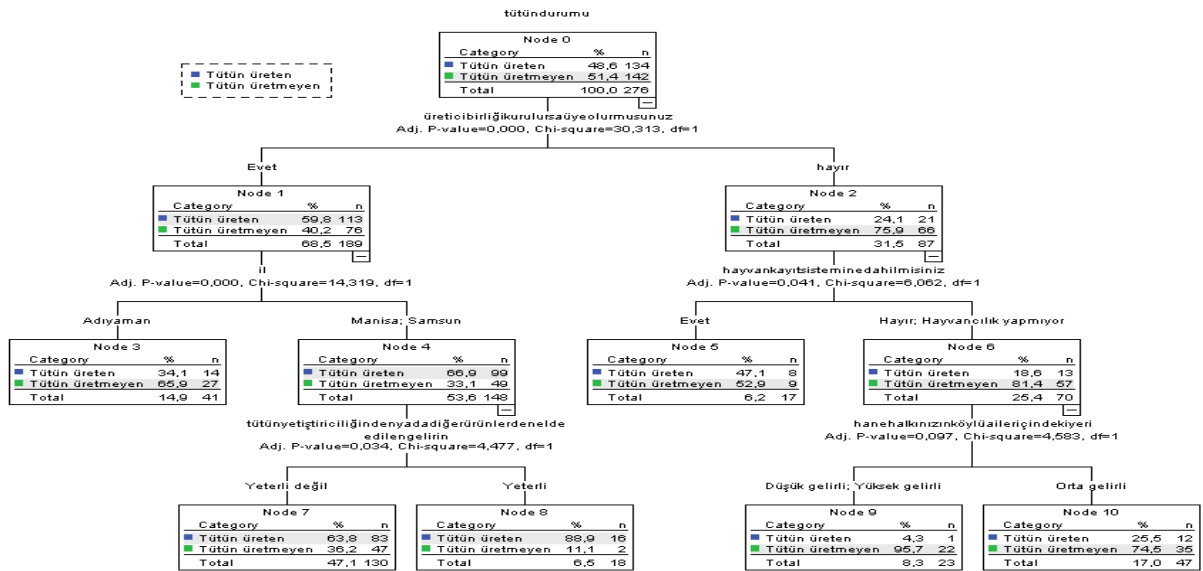
Tütün üreticilerine ve üretime olumlu katkı sağlayacağı için, Tütün Fonu veya benzeri bir uygulama yeniden hayata geçirilmelidir. Yaklaşık 50 bin tütün üreticisi ailesi ve sektörde çalışan 10 bin kişi dikkate alınarak, Tarım ve Orman Bakanlığı’nın ulusal bir tütün politikası oluşturması uygun olacaktır. Araştırmalar, gençlerin sürekli geliri olan tarım dışı işlerde çalışmak istediklerini ve köyde kalmak istemediklerini göstermektedir. Bu durum, gelecekte tütün tarımında iş gücü sıkıntısına ve üretici sayısının azalmasına neden olabilir. Bu da Türkiye’nin tütün üretiminin sürdürülebilirliği açısından kritiktir.

- Doğan İ (2003) Holştayn Irkı İneklerde Süt Verimine Etki Eden Faktörlerin CHAID Analizi ile İncelenmesi. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi Sayı 50: 65-70.
- Doğan H (2004) Türkiye’de Yeni Tütün Yasasının Tütün Üretimi ve Üreticileri Üzerine Etkileri, Alternatif Ürün Olanaklarının Belirlenmesi, Adıyaman İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Genç Y, Albayrak M, Güldal, H T (2020) Balık tüketiminde tüketim tercihlerini etkileyen faktörlerin analizi: Çankırı İli örneği. Analysis of factors affecting consumption preferences in fish consumption: Case of Çankırı Province. Ege Journal of Fisheries and Aquatic Sciences, 37(1), 93-101.
- Gül U, Arısoy H, Sivük H, Ataseven Y (2009) Alternatif Ürün Projesi Kapsamında Tütün ve Bazı Ürünler Arasında Kârlılık Karşılaştırmaları. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi 6/3: 215-226.
- Güler S (1999) Türkiye Tütüncülüğüne Genel Bir Bakış: Ege Bölgesinde Tütün Arzının Planlama Olanakları. Tütün Ekspertleri Derneği Yayını.
- Güler Gümüş S (2003) Türk Tütüncülüğünün Yeni Vizyonu ve AB Tütüncülüğü İşleyiş Mekanizması İle Uyumuna Yönelik Bir Değerlendirme. Ege İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Tütün İhracatçıları Birliği Yayını.
- Gümüş A H, Güler S. (2000) TEKEL Sigara Fabrikalarının Özelleştirilmesi Üzerine Değerlendirme. Tektıda-İş Sendikası Yayını.
- Gümüş A H (2001) Türkiye’de ve Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Tütüne Yönelik Politikalar Üzerine Bir Değerlendirme. Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayını.
- Gümüş A H (2009) Türkiye’de Tütün Politikaları, Pazarlama Sorunları ve Çözüm Önerileri. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.

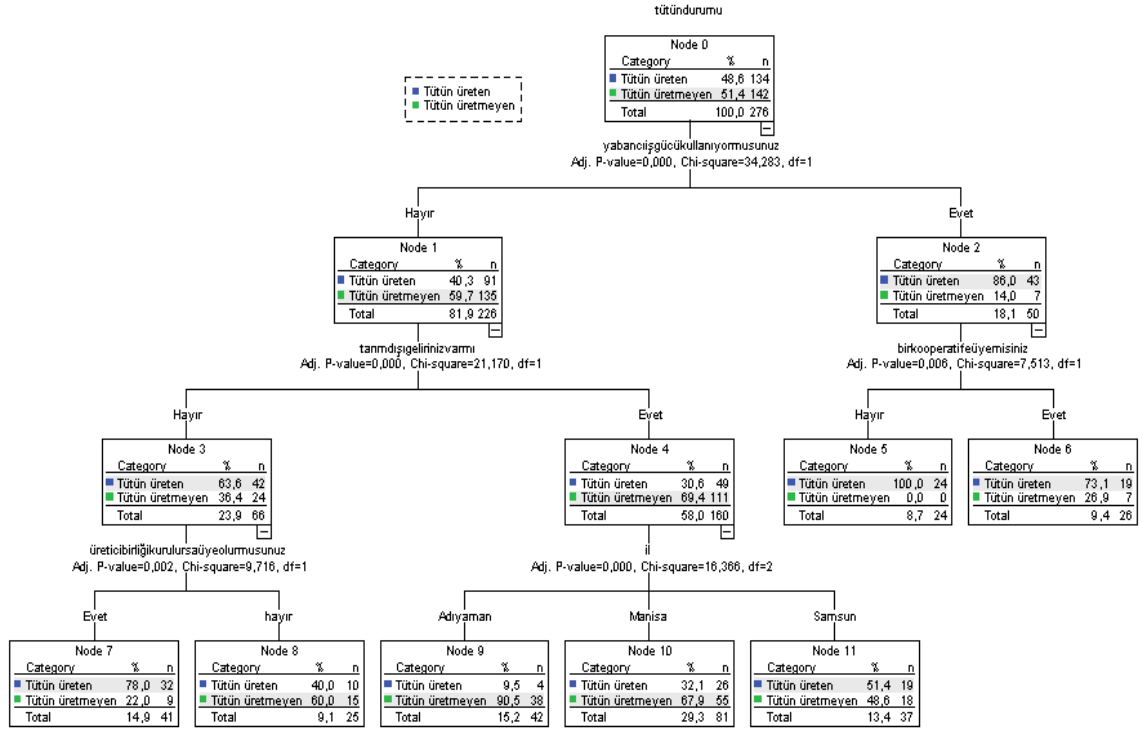
- Hastie T, Tibshirani R, Friedman J. (2001) The Elements Of Statistical Learning; Data Mining, Inference And Prediction, Springer Series In Statistics,
- Işıklı E, Çağlayan L, Özkaya T, Özerin G (1981) Türkiye'de 1978 yılı Ürünü Tütün için Destekleme Alım Fiyatlarının Düzeyi Üzerinde Bir Araştırma. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını.
- Karadağ T (2010) Türk Kamu Yönetiminde Özelleştirme: TEKEL Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Kavak S (2010) Struggling for Survival in the Village After the Disturbance of Tobaccoland: Tracing New Rurality Behind the Footprints of Tobacco Farmers. Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Koçtürk O M, Cebeci A N (2003) TEKEL'in Özelleştirilmesi ve Tütünde Örgütlenmenin Önemi Üzerine Bir Araştırma. Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayını.
- Koyuncu A S (2004) Veri Madenciliği veya Bir Başka Değişle Akıllı Algoritmalarla İstatistik Kullanımı, Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi Bilişim Özel Sayısı 37: 38-40.
- Orman T (2011) 2000-2010 Döneminde Tütüne Yönelik Uygulamaların Adıyaman Tütün Üreticisi Ailelere Yansıması. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Özdemir M (2010) Türkiye'de Tütün Sektörünün Tarihi ve Ekonomik Yapısı. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.

- Özerin G, Işın, F (1999) Ege Bölgesinde Tütün Yerine Geçebilecek Olanaklar Üzerine Bir Araştırma. Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayını.
- Sapan H (1997) Türk Tütününde Fiyatlandırma Politikası. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Semerci A (1994) Erbaa İlçesindeki Tarım İşletmelerinde Tütün Yetiştiriciliğinin Ekonomik Önemi ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Özer O O, Yavuz G G, Gül U (2016) Demografik faktörlerin balık eti tüketimindeki etkisi: Ankara ili örneği. Turkish Journal Of Agriculture-Food Science And Technology, 4(5), 356-364.
- Topuz B, Eydurhan K, Ertürk Y E, Bozoğlu M (2022) CHAID Algoritması ile Üyelerin Tarımsal Örgütlerin Genel Kurul Toplantısına Katılımını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Iğdır İli Örneği. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi, 25(2), 380-391.
- Uznay F (2013) Türkiye'de Sarmalık Kısımlı Tütün Üretim ve Ticaret Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri: Adıyaman İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Yılmaz S (2019) KİT'ler, Özelleştirme, İstihdamda Emeğin Üretkenliği: TEKEL Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

ŞEKİLLER

Şekil 1. CHAID Karar Ağacı ile üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinin belirlenmesi

Şekil 2. CHAID Karar Ağacı ile üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinin belirlenmesi

